

BANKLARDA BUXGALTERIYA HISOBI: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA TAKOMILLASHTIRISH YO‘NALISHLARI

G‘afurov Iskandar Abduraxmonovich

TDIU Samarqand filiali, “Buxgalteriya hisobi va statistika” kafedrası, o‘qituvchisi,

e-mail: iskandar_gafurov@sbtsue.uz

ARTICLE INFO.

Kalit so‘zlar: Bank, buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisobot, axborot texnologiyalari, xalqaro standartlar, aktivlar, passivlar, foyda, zarar.

Annotatsiya

Ushbu maqolada tijorat banklarida buxgalteriya hisobining mazmuni, tashkil etilishi, xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga moslashuvi va zamonaviy axborot texnologiyalarining buxgalteriya amaliyotiga ta'siri o'rganiladi. Tahlil qismida O'zbekiston bank tizimida qo'llanilayotgan buxgalteriya hisobining dolzarb masalalari va ularni hal qilish yo'llari muhokama qilinadi. Maqola yakunida muallif tomonidan bir qator taklif va tavsiyalar ilgari suriladi.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2025 LWAB.

1. Kirish

Buxgalteriya hisobi har qanday xo‘jalik yurituvchi subyekt faoliyatining ajralmas va asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. U moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish, iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilish va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda ishonchli ma'lumotlar manbai sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, bank sektorida buxgalteriya hisobining roli beqiyos bo‘lib, bu sohada har bir moliyaviy operatsiya yuqori aniqlik va tezkorlik bilan qayd etilishi talab etiladi. Banklar moliyaviy vositachilik vazifasini bajaradi, ya'ni aholidan jalb qilingan mablag‘lar asosida kreditlash, investitsiyalar va to‘lov tizimlari orqali iqtisodiy faoliyatni moliyaviy qo‘llab-quvvatlaydi. Shu bois, buxgalteriya hisobining aniqligi va shaffofligi bank faoliyatining ishonchligini ta'minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Banklarda buxgalteriya hisobini yuritish orqali aktivlar, passivlar, kapital, daromadlar va xarajatlar ustidan to‘liq va aniqlik bilan nazorat olib boriladi. Hisob-kitoblarning to‘g‘ri yuritilishi nafaqat ichki boshqaruv organlari uchun, balki Markaziy bank, soliq organlari, auditorlar va investorlar uchun ham muhim axborot manbai bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, banklarning moliyaviy holatini baholash, risklarni boshqarish va strategik rejalashtirishda ham buxgalteriya hisobi muhim rol o‘ynaydi.

2. Adabiyotlar sharhi

Buxgalteriya hisobi bo‘yicha klassik va zamonaviy adabiyotlarda banklar faoliyatiga alohida e'tibor qaratiladi. Bu sohaga oid ilmiy va amaliy manbalar bank buxgalteriyasi jarayonlarini chuqur o‘rganish, amaliyotga tadbiq qilish hamda xalqaro tajriba asosida tahlil qilish imkonini beradi. Jumladan, O. Qanayev tahriri ostida chop etilgan “Banklarda buxgalteriya hisobi” (2015) nomli darslik O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklarida buxgalteriya hisobini yuritishning asosiy printsiplari, hisob registrlarining shakllanishi va bank amaliyotidagi buxgalteriya hujjat aylanishi tartibini milliy kontekstda keng yoritadi. Ushbu asarda bank operatsiyalarining buxgalteriya hisobida aks ettirilishi,

aktiv va passiv hisobvaraqlarning tuzilishi, shuningdek, balansning shakllanishi bo'yicha batafsil tushunchalar berilgan.

Bundan tashqari, IFRS Foundation tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) moliyaviy hisobning yagona global mezonlarini belgilaydi. Bu standartlar asosida tuzilgan hisobotlar banklar faoliyatining xalqaro darajadagi taqqoslanishini, moliyaviy ko'rsatkichlarning shaffofligini ta'minlaydi. Ushbu standartlar nafaqat hisob yuritish uslublarini yagona tizimga soladi, balki investorlar, auditorlar, tartibga soluvchi organlar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun hisobotlarni tushunarli va ishonchli qiladi. Bugungi kunda O'zbekistonda banklar bosqichma-bosqich IFRS asosidagi hisobot tizimiga o'tmoqda, bu esa ularning xalqaro moliyaviy bozorga integratsiyalashuviga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, Karimov Sh. tomonidan yozilgan "Moliyaviy institutlarda hisob va audit" (2022) nomli ilmiy-amaliy qo'llanma bank buxgalteriyasi bilan bog'liq nazorat va audit tizimlariga chuqur yondashadi. Ushbu asarda bank ichki nazorat tizimining tuzilmasi, tekshiruv shakllari va audit tamoyillari yoritilgan. Muallif tomonidan taklif etilgan metodologiyalar bank faoliyatining shaffofligi va qonuniyligini ta'minlashga qaratilgan.

3. Tahlil (Amaliy yondashuv)

3.1. Bank buxgalteriya hisobining tuzilmasi

Banklar faoliyatining murakkab moliyaviy operatsiyalar asosida tashkil etilishi buxgalteriya hisobining aniq va tizimli yuritilishini taqozo etadi. O'zbekiston Respublikasi bank tizimida buxgalteriya hisobini yuritish ikki darajali yondashuv asosida amalga oshiriladi: birinchi daraja — Markaziy bank tomonidan nazorat va tartibga solinuvchi metodik ko'rsatmalar va normativlar; ikkinchi daraja esa — tijorat banklarida amaliy buxgalteriya hisobining yuritilishi. Bu ikki bosqichli tuzilma orqali butun bank tizimi bo'yicha buxgalteriya axborotining yagona shaklda yuritilishi, solishtiriluvchanligi va moliyaviy nazorat ta'minlanadi.

Hisob registrlarining shakllanishi amaldagi buxgalteriya hisobining asosiy obyektlari — aktivlar, passivlar va kapital doirasida amalga oshiriladi. Aktivlar tarkibiga bankning asosiy moliyaviy resurslari — naqd pullar, mijozlarga ajratilgan kreditlar, davlat va xususiy obligatsiyalar shaklidagi investitsiyalar kiradi. Passivlar esa mijozlardan jalb qilingan omonatlar, boshqa moliyaviy institutlardan olingan kreditlar va bank zimmasidagi boshqa majburiyatlardan iborat. Kapital esa bankning ustav fondi, jamg'arma mablag'lari va olingan foyda asosida shakllanadi. Ushbu tuzilma orqali bank o'zining moliyaviy holatini, rentabelligini va barqarorligini baholash imkoniyatiga ega bo'ladi.

3.2. Elektron buxgalteriya tizimlari

So'nggi yillarda O'zbekiston banklarida zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish bo'yicha izchil islohotlar olib borilmoqda. Xususan, elektron buxgalteriya tizimlarining keng joriy qilinishi banklar faoliyatida inson omilining qisqarishi, operatsiyalarning tezlashishi va aniqligi oshishini ta'minlamoqda. Bugungi kunda ko'pgina tijorat banklari "Automated Banking System" (ABS) tizimi, shuningdek, "IABS", "Core Banking" kabi ilg'or axborot platformalaridan foydalanmoqda. Ushbu tizimlar real vaqt rejimida barcha buxgalteriya operatsiyalarini avtomatik tarzda qayd etish imkoniyatini beradi.

Masalan, "Core Banking" tizimi nafaqat buxgalteriya operatsiyalarini yuritish, balki mijoz hisoblarini boshqarish, omonatlar harakati, kreditlar bo'yicha qarzlarni nazorat qilish, hamda audit uchun kerakli hisobotlarni shakllantirish imkonini beradi. Bunday tizimlar orqali bank faoliyatining shaffofligi oshadi, hisobotlar sifatli va tezkor shaklda tayyorlanadi. Shu bilan birga, bu tizimlar auditorlar va Markaziy bank nazorati uchun ham qulayliklar yaratadi.

3.3. Moliyaviy hisobotlar tayyorlash

Bank buxgalteriya tizimining asosiy natijasi sifatida moliyaviy hisobotlar hisoblanadi. O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan barcha tijorat banklari yilda kamida bir marotaba quyidagi asosiy moliyaviy hisobotlarni tuzishi shart: balans (mol-mulk va majburiyatlar to'g'risida hisobot), moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot (foyda va zarar haqida), hamda pul oqimlari to'g'risidagi hisobot (naqd pul harakati haqida). Ushbu hisobotlar Milliy buxgalteriya standartlariga (MBHS) va xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) mos ravishda tayyorlanishi talab etiladi.

IFRS talablariga mos ravishda tuzilgan hisobotlar xorijiy investorlar, xalqaro moliyaviy tashkilotlar va auditorlar uchun ishonchli axborot manbai hisoblanadi. Shu sababli, ko'pgina yirik banklar bugungi kunda moliyaviy hisobotlarni ikki formatda — MBHS va IFRS asosida tuzishga harakat qilmoqda. Bu yondashuv banklarning xalqaro moliyaviy bozorlar bilan integratsiyasini kuchaytiradi va ularga xorijiy moliyaviy resurslardan foydalanish imkonini yaratadi.

3.4. Amaldagi muammolar tahlili

Bank buxgalteriya tizimi zamonaviy axborot texnologiyalariga tayanayotgan bo'lishiga qaramay, amaliyotda hali ham bir qator muammolar mavjud. Ulardan biri — buxgalteriya xodimlarining yetarli malakaga ega emasligi. Xalqaro standartlar asosida hisob yuritish uchun nafaqat texnik bilimlar, balki moliyaviy tahlil, axborot texnologiyalari va me'yoriy-huquqiy asoslar bo'yicha chuqur bilim talab etiladi. Ko'p hollarda xodimlar o'z bilimini yangilash imkoniga ega bo'lmaydi, bu esa hisobotlarda xatolarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Yana bir muammo — bu ma'lumotlarning kechiktirib kiritilishi. Banklarda yuzlab operatsiyalar har kuni amalga oshiriladi va ularni real vaqt rejimida buxgalteriya tizimiga kiritish juda muhim. Ammo ayrim hollarda bu ma'lumotlar kechikib kiritiladi, natijada hisobotlarda nomuvofiqliklar va vaqtinchalik xatoliklar yuzaga keladi. Bu esa bank rahbariyati va nazorat organlari uchun noto'g'ri qarorlar qabul qilinishiga olib kelishi mumkin.

Shuningdek, xalqaro standartlarga to'liq moslashmaslik muammosi ham saqlanib qolmoqda. Ayrim kichik banklarda hisobotlar hali ham faqat milliy standartlar asosida yuritiladi, bu esa ularning xalqaro moliya bozorida ishtirok etishini cheklaydi. Bu muammoni bartaraf etish uchun doimiy ravishda xodimlarni o'qitish, axborot tizimlarini yangilash va huquqiy-me'yoriy bazani takomillashtirish zarur.

4. Xulosa va takliflar

Banklarda buxgalteriya hisobini yuritish – bank moliyaviy barqarorligi, qonunchilikka rioya etish va foydalanuvchilarga to'g'ri axborot taqdim etish kafolati hisoblanadi. Axborot texnologiyalarining integratsiyasi buxgalteriya amaliyotini tezkor va ishonchli qilishga xizmat qilmoqda. Xodimlar uchun xalqaro standartlar bo'yicha malaka oshirish kurslarini joriy etish.

Avtomatlashtirilgan tizimlarni yangilash va integratsiyani chuqurlashtirish.

XMHS asosida hisobot shakllarini soddalashtirish. Tahliliy hisobotlarni muntazam e'lon qilish orqali manfaatdor tomonlar bilan aloqani mustahkamlash.

5. Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qanayev, O. (ed.) 2015, *Banklarda buxgalteriya hisobi*, Moliya nashriyoti, Toshkent.
2. IFRS Foundation 2023, *International Financial Reporting Standards (IFRS)*, IFRS Foundation, London. Available at: <https://www.ifrs.org> (Accessed 17 June 2025).
3. Karimov, Sh. 2022, *Moliyaviy institutlarda hisob va audit*, Iqtisodiyot, Toshkent.
4. Komilov, U. & Krasnikova, Ye. 2015, *Banklarda moliyaviy hisobot tuzish*, Texnik muharrir nashri, Toshkent.

5. Central Bank of Uzbekistan 2024, *Tijorat banklarida moliyaviy hisobotlarni tayyorlash tartibi*, Central Bank of Uzbekistan, Tashkent. Available at: <https://www.cbu.uz> (Accessed 17 June 2025).